*Marcin Krzepkowski**

Głowica późnośredniowiecznego miecza z siedziby rycerskiej w Jeziorkach

Late medieval sword's pommel from knigthly seat in Jeziorki

Abstract: The article discusses the discovery of an iron pommel of a late medieval sword from Jeziorki, Gołańcz Commune, Wągrowiec District, in Greater Poland. The artefact was discovered during a survey with the use of metal detectors in the remains of a medieval knightly seat belonging to the Pałuk clan. It was classified as Type T distinguished by E. Oakeshott and was dated to the second half of the 15th century – the beginning or the first half of the 16th century.

Key words: sword pommel, knightly seat, Pałuki, Greater Poland, Jeziorki.

Received: 08.09.2020; **Accepted:** 22.10.2020, **Revised:** 30.10.2020.

Citation: Krzepkowski M. 2020. *Głowica późnośredniowiecznego miecza z siedziby rycerskiej w Jeziorkach*. „Acta Militaria Mediaevalia" XVI, 286-291. DOI: 10.48280/AMMXVI.2020.019.

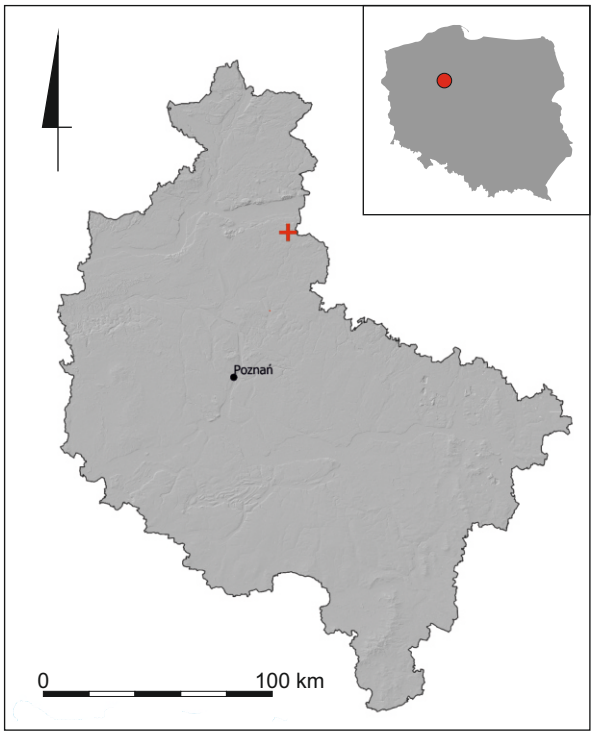

Ryc. 1. Jeziorki, pow. wągrowiecki. Orientacyjna lokalizacja miejscowości w obrębie mapy Polski i woj. wielkopolskiego (wg *geoportal.gov.pl*, *oprac. M. Krzepkowski*).

Fig. 1. Jeziorki, Wągrowiec District. Approximate location of the locality within the map of Poland and Wielkopolskie Voivodeship (after *geoportal.gov.pl*, *elaborated by M. Krzepkowski*).

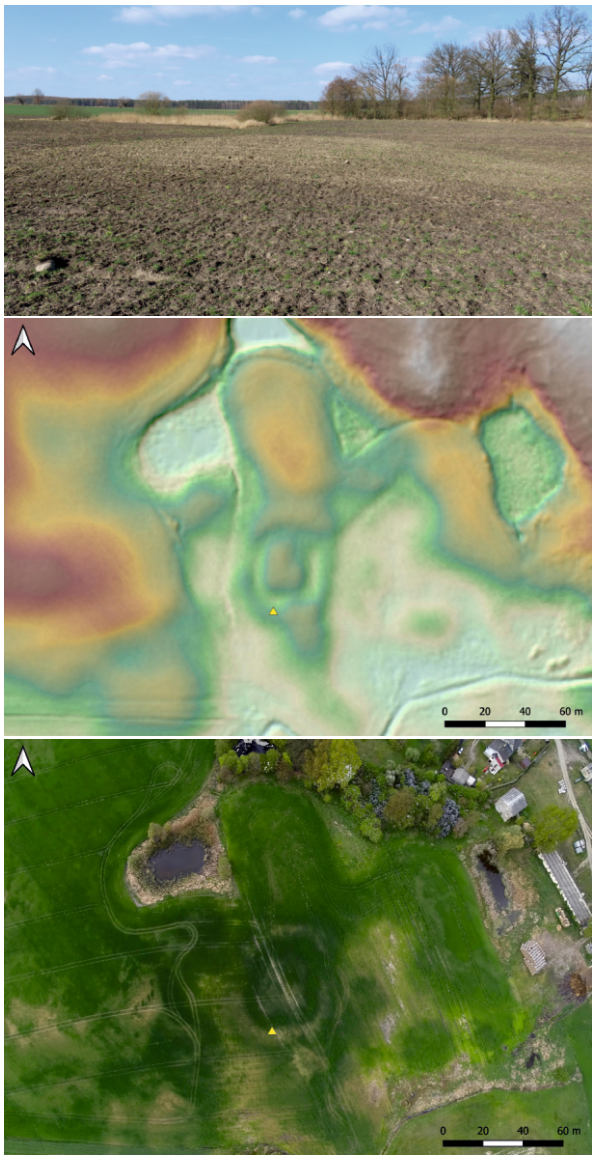

Ryc. 2. Jeziorki, pow. wągrowiecki: 1 – widok na siedzibę rycerską od południa – przesuszona gleba wskazuje pozostałości nasypu; 2 – siedziba rycerska na cieniowanym modelu terenu opracowanym na podstawie danych z lotniczego skanowania laserowego (Lidar). Trójkątem oznaczono miejsce okrycia głowicy miecza; 3 – siedziba rycerska na ortofotomapie opracowanej na podstawie zdjęć lotniczych wykonanych w maju 2019 r. (1, 3 – *fot. M. Krzepkowski*; 2 – wg *geoportal.gov.pl, oprac. M. Krzepkowski*).

Fig. 2. Jeziorki, Wągrowiec distr.: 1 – view of the knightly residence from the south – the remain of the mound is indicated by dry soil; 2 – knightly residence on a shaded terrain model prepared on the basis of data from aerial laser scanning (Lidar). Find place of the sword pommel is marked with a triangle; 3 – knightly residence on an ortophotomap prepared on the basis of aerial photographs made in May 2019 (1, 3 – *photo by M. Krzepkowski*; 2 – after *geoportal.gov.pl, elaborated by M. Krzepkowski*).

Od 2019 r. Muzeum Regionalne w Wągrowcu wraz z poznańską Fundacją Relicta realizuje długofalowy program inwentaryzacji i weryfikacji średniowiecznych siedzib rycerskich na obszarze dawnego powiatu kcyńskiego – jednej z sześciu tego typu jednostek wchodzących w skład województwa kali-

* Muzeum Regionalne w Wągrowcu, Wągrowiec, Polska; ORCID: 0000-0002-2980-5473; e-mail: mkrzepkowski@op.pl.

Ryc. 5. Jeziorki, pow. wągrowiecki. Głowica miecza. *Fot. i oprac. M. Krzepkowski*.

Fig. 5. Jeziorki, Wągrowiec District. Sword pommel. *Photo and elaborated by. M. Krzepkowski*.

skiego, powstałego w początkach XIV w.[1] Korelacja źródeł pisanych oraz archiwalnych materiałów kartograficznych z wynikami analizy teledetekcyjnej obejmującej zobrazowania lotnicze, satelitarne oraz dane z lotniczego skanowania laserowego (Lidar) wykonane w ramach programu ISOK[2] jeszcze przed rozpoczęciem prac w ramach programu pozwoliły na określenie lokalizacji w tym rejonie kilku potencjalnych siedzib rycerskich, nie uwzględnianych do tej pory jako stanowiska archeologiczne (np. Krzepkowski, Moeglich, Kostyrko 2016; Krzepkowski 2018). Potencjalne obiekty obronne są poddawane weryfikacji terenowej, a część z nich (zwłaszcza te, których nasypy uległy całkowitej niwelacji) typowana jest do szczegółowych badań powierzchniowych i prospekcji z zastosowaniem detektorów metali. Działania takie pozwalają na określenie zasięgu i uściślenie chronologii stanowiska archeologicznego oraz zabezpieczenie ewentualnych zabytków metalowych przed rabunkiem w wyniku nielegalnej działalności tzw. „poszukiwaczy skarbów". Wyniki badań integrowane są w środowisku GIS, co umożliwia wielokierunkową analizę zebranych danych.

W czerwcu 2020 r. przeprowadzono wstępną prospekcję z zastosowaniem detektorów metali jednej z siedzib rycerskich zlokalizowanej w miejscowości Jeziorki w gminie Gołańcz, pow. wągrowiecki, w północnej części województwa wielkopolskiego (ryc. 1). Prawie niewidoczne już w krajobrazie relikty obiektu obronnego, zlokalizowane na południowy zachód od zabudowań przysiółka, ujawniły się dzięki analizie cieniowanego modelu terenu opracowanego na podstawie danych z lotniczego skanowania laserowego, a dodatkowych informacji dostarczyły zdjęcia lotnicze wykonane latem 2019 r. (ryc. 2:1-3). Do dziś zachowały się pozostałości owalnego nasypu o wymiarach około 28 × 23 m i wysokości 0,5-0,7 m, otoczonego nieckowatym zagłębieniem stanowiącym ślad po fosie i reliktami dookolnego wału na jej zewnętrznym obwodzie, którego szerokość osiąga nawet 12 m. Długość całkowita założenia mierzona na osi północ–południe wynosi około 60 m, a szerokość (wzdłuż osi wschód–zachód) sięga 50 m. Na cyplu zlokalizowanym na północ od obiektu można domyślać się istnienia osady przygrodowej (przygródka), co zdają się potwierdzać znaczne ilości fragmentów glinianych naczyń późnośredniowiecznych, ale i nowożytnych zalegających na powierzchni pola uprawnego.

Wstępna prospekcja z zastosowaniem detektorów metali przeprowadzona późną wiosną 2020 r. dostarczyła 111 zabytków metalowych (w większości gwoździ i okuć budowlanych), z których jeden zasługuje na uwagę szczególną. Jest to żelazna głowica miecza odkryta na koronie wału otaczającego fosę, na południe od nasypu stożka (ryc. 2:2-3). Zabytek ma masę 304 g i jest dość mocno skorodowany

[1] Obszar dawnego powiatu kcyńskiego podzielony jest obecnie pomiędzy województwo wielkopolskie i kujawsko-pomorskie. Obejmował on teren ograniczony od północy Notecią, zaś jego południową granicę wyznaczała rzeka Wełna.
[2] ISOK – Informatyczny System Osłony Kraju.

powierzchniowo (ryc. 3). W przekroju pionowym przedmiot ma kształt gruszkowaty – zwężający się ku dołowi. Największa szerokość głowicy przypada w 2/3 jej wysokości, zaznaczyć należy przy tym, że linia przejścia powierzchni bocznych w zaokrągloną partię szczytową jest dość wyraźnie zaznaczona. W przekroju poziomym pozbawiony zdobień zabytek ma kształt soczewkowaty, a na jego bokach znajdują się są dwie słabo wyodrębnione pionowe granie. Głowica zaopatrzona jest w pionowy otwór o prostokątnym przekroju (1,0 x 0,9 cm) osiągający głębokość 4,0 cm. Wymiary: wys. – 5,0 cm; szer. – 5,0 cm; grub. – 4,2 cm.

Gruszkowaty kształt sprawia, że przynależność głowicy z Jeziorek do wydzielonego przez Ewarta R. Oakeshotta typu T (1964) wydaje się bezsporna. Występuje on jednak w ogromnej ilości odmian, przez co sprawiał problemy klasyfikacyjne, co też skutkowało wydzielaniem przez badaczy kolejnych podtypów (por. Głosek 1984, 35-36; Hošek, Košta, Žakovský 2019, 57). Mimo pewnych problemów interpretacyjnych (zbliżona forma, lecz słabiej zaokrąglona partia szczytowa) wydaje się jednak, że można ją z pewnymi wątpliwościami zaliczyć do podtypu T3, którego kształt sam Oakeshott określa jako „fig-shaped". Głowice typu T w świetle ikonografii mają długą chronologię – od połowy XIV do połowy XVI w., a ich zasięg występowania obejmuje Europę Zachodnią, Środkową i Wschodnią, natomiast w części południowo-wschodniej występują znacznie rzadziej (Gorczyca, Górny 2016, 249-250; Michalak 2019, 89-92). Forma i cechy charakterystyczne dla podtypu T3 wraz z chronologią badanego gródka sugerują młodszą chronologię okazu z Jeziorek, którą należałoby zamknąć w przedziale od drugiej połowy XV – do początków XVI stulecia.

Znaleziska mieczów bądź ich fragmentów, dokonywane w kontekście siedzib rycerskich, należą do niezwykle rzadkich, a jak trafnie zauważa Anna Marciniak-Kajzer (2011, 210), liczba takich zabytków jest odwrotnie proporcjonalna do słów poświęcanych średniowiecznemu rycerstwu i jego uzbrojeniu. Piotr A. Nowakowski (2010, 64) w swej pracy poświęconej średniowiecznym arsenałom domowym rycerstwa polskiego wymienia zaledwie sześć egzemplarzy mieczów i ich fragmentów pochodzących z dworów rycerskich. Z terenów Wielkopolski i Kujaw dwa miecze pochodzą z Jeziora Wolskiego (odkryte nieopodal grodziska zlokalizowanego na półwyspie; por. Marciniak-Kajzer 2011, 210), z grodziska stożkowatego w Chłapowie, pow. średzki (dwa fragmenty miecza lub mieczów; por. Nowakowski 2010, 64, tabl. 105). Niewielkie i mało charakterystyczne fragmenty głowni pochodzą z Bnina, pow. poznański (obecnie południowa część miasta Kórnik), oraz Mrówek, pow. koniński (ibidem, 64, 65, tabl. 102, 120). Dobrze zachowany okaz datowany na połowę XV – XVI stulecie odkryto podczas badań siedziby Doliwów w Nowym Mieście nad Wartą, pow. średzki (ibidem, 65, 66, tabl. 125). Do znalezisk tego typu zaliczyć należy również miecz wydobyty z Jeziora Mikorzyńskiego (pow. koniński). Zabytek ten został odkryty w reliktach mostu prowadzącego na wyspę kryjącą relikty osadnictwa późnośredniowiecznego (Chudziak, Kaźmierczak, Niegowski 2016, ryc. 143).

Kto mógł być właścicielem miecza, którego element odkryto Jeziorkach? O mieszkańcach tamtejszego dworu rycerskiego nie posiadamy zbyt wielu informacji. Przyjmuje się, że fundatorami siedziby feudalnej byli przedstawiciele rodu Pałuków z linii gołanieckiej, a sam obiekt stanowił centrum niewielkiego majątku rycerskiego uformowanego najprawdopodobniej dopiero w pierwszej połowie XV stulecia (Karczewska 2010, 210). Majątek ów prócz Jeziorek obejmował na pewno jeszcze Jeleń, ponieważ miejscowości te często wymieniane są razem w XV- i XVI-wiecznych źródłach pisanych. W 1435 r., przy okazji sporu o granice wymieniono dziedzica Jeziorek — Sędziwoja, a w 1459 r. wzmiankowano Mikołaja, Michała i Stanisława, którzy to zgłosili prawo bliższości do czwartej części rzeczonej miejscowości i pobliskich Jeleni (ibidem, 210, 218). Dziesięć lat później (1469 r.) występują bracia niedzielni – Sędziwój i Andrzej (Karczewska 2006, 159). Prawdopodobnie w drugiej połowie XV w. dziedzice Jeziorek przyjęli nazwisko od miejscowości rodowej – Jezierscy (1487 – bracia Sedziwój, Maciej, Jakub i Stanisław Jezierscy) i w kontekście swej wsi dziedzicznej wymieniani są jeszcze w latach 50. XVI w. (*Teki Dworzaczka* 2004). Przedstawiony w niniejszym komunikacie zabytek datowany na drugą połowę XV – początki XVI stulecia doskonale wpisuje się w ustalenia historyczne dotyczące chronologii siedziby rycerskiej w Jeziorkach i z dużym prawdopodobieństwem można wiązać go z którymś z przedstawicieli rodziny Jezierskich.

Bibliografia

Chudziak W., Kaźmierczak R., Niegowski J. 2016. *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2011-2015)*. Toruń.

Głosek M. 1984. *Miecze środkowoeuropejskie z X-XV w.* Warszawa.

Gorczyca K., Górny M. 2016. *Dwie głowice mieczy w zbiorach Muzeum Okręgowego w Koninie*. „Acta Militaria Mediaevalia" XII, 248-250.

Karczewska J. 2006. *Szlachta pałucka i jej majątki w XV wieku*. „Studia i materiały do dziejów Pałuk" 6, 155-185.

Karczewska J. 2010. W*łasność szlachecka na pograniczu wielkopolsko-kujawskim w pierwszej połowie XV wieku*. Kraków.

Krzepkowski M. 2018. *Z badań nad późnośredniowiecznym i nowożytnym osadnictwem w powiecie wągrowieckim. Działalność Muzeum Regionalnego w Wągrowcu w latach 2013-2017*. W: J. Wierzbicki (red.), *Badania archeologiczne na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej w latach 2013-2017*. Poznań, 311-319.

Krzepkowski M., Moeglich M., Kostyrko M. 2016. *Nieznana średniowieczna siedziba rycerska Pałuków w Kołybkach, pow. wągrowiecki, stan. 22, w świetle danych teledetekcyjnych oraz źródeł historycznych*. „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne" 17, 59-67.

Marciniak-Kajzer A. 2011. *Średniowieczny dwór rycerski w Polsce. Wizerunek archeologiczny*. Łódź.

Michalak A. 2019. *Arma Confinii. Przemiany późnośredniowiecznej broni na rubieżach Śląska, Wielkopolski, Brandenburgii i Łużyc*. Zielona Góra.

Nowakowski P. A. 2010. *Arsenały domowe rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Toruń.

Oakeshott R. E. 1964. *The Sword in the Age Chivalry*. New York–Washington.

Teki Dworzaczka. 2004. *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX wieku*. Kórnik–Poznań (wg *http://teki.bkpan.poznan.pl* – dostęp 05.09.2020).